

ЕТИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС АРІСТОФАНА В ПСИХОАНАЛІТИЧНОМУ АСПЕКТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Кравченко Я. П.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької філології, перекладу
та світової літератури
Запорізький національний університет
вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-1219-4688
yana_kr@yahoo.com*

Ключові слова: психоаналіз,
проєкція, перенесення,
сублімація, Его (Я), Ід (Воно),
несвідоме, едіпальність,
патріархат, фарс, травестія.

У статті здійснено спробу інтерпретації комедії Арістофана «Хмари» з використанням інструментарію класичного психоаналітичного методу. Такий підхід дає змогу розглядати твір не лише як сатиру на софістів та нову освіту Афін, а й як вияв глибинних психологічних конфліктів – як індивідуальних, так і суспільних. Передусім аналізується розгортання основного сюжетотворчого мотиву – протистояння між батьком і сином, що має виразний едіпівський підтекст: син бореться із символом авторитету і влади, намагаючись посісти його місце. Символічне «вбивство батька» трансформується в боротьбу за владу, мову і мораль. Стрепсіад при цьому уособлює застарілу, але все ще панівну афінську мораль (Суперего), Фідіппід символізує Ід (Воно) – несвідомі бажання, що вивільняються через нову філософію, яка розмиває моральні межі. Літературознавчий психоаналіз дає змогу встановити глибинні механізми авторського моделювання етико-педагогічної концепції. Пародійно-фарсове зображення нових педагогічних ідей філософів-софістів можна трактувати як проєкцію небезпеки переходу від авторитарного способу виховання, що забезпечує психологічну стабільність і ясність, до більш вільних і неструктурованих методів, які можуть призвести до психологічних криз. Образ Сократа як небезпечного софіста, що розбещує молодь і заперечує традиційних богів, утілює колективний страх афінян перед руйнуванням звичних моральних норм, витісненням батьківського авторитету, зміною системи цінностей, появою нової, інтелектуальної влади замість традиційної. Через призму психоаналітичних концепцій розглянуто ідеологічне протистояння Правого і Неправого, що втілює конфлікт між несвідомими бажаннями і соціальними нормами. Старе покоління символізує стабільність і моральні принципи, а нові ідеї, представлені в образі Сократа, обіцяють більше свободи, але водночас є деструктивними і загрожують моральним основам суспільства. Психоаналітичної семантики сповнені й образи нових божеств – Хмар, що постають як уособлення ірраціонального, хаотичного, жіночого начала, що вступає у конфлікт із патріархальною, логіко-центричною структурою мислення. Психоаналітичний аналіз «Хмар» виявляє глибоке розуміння Арістофаном конфліктів, що стосуються моральності та етики в освіті. Через критику нових педагогічних ідей він показує психологічні ризики, які виникають за порушення традиційних моральних норм.

ARISTOPHANES' ETHICAL AND PEGAGOGICAL DISCOURSE FROM A PSYCHOANALYTIC INTERPRETIVE PERSPECTIVE

Kravchenko Ya. P.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of German Philology, Translation
and World Literature
Zaporizhzhia National University
Universytetska str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1219-4688
yana_kr@yahoo.com*

Key words: *psychoanalysis, projection, transition, sublimation, Ego (Self), Id (It), unconscious, Oedipal complex, patriarchy, farce, travesty.*

The article makes an attempt to interpret Aristophanes' comedy «The Clouds» by using the techniques of the classical psychoanalytical method. This approach allows viewing the work not only as a satire on the Sophists and the new Athenian education but also as manifestation of deep psychological conflicts – both individual and social. Firstly, the work analyzes the development of the main plot-forming motif – a confrontation between the father and the son, which has a distinctive Oedipal subtext: the son fights with the symbol of authority and power trying to take over his place. The symbolic «murder of the father» transforms in the struggle for power, language, and morality. Strepsiades, in this case, embodies the outdated but still dominant Athenian morality (Superego) whereas Pheidippides symbolizes the Id (It) – unconscious desires released through the new philosophy which blurs moral boundaries. The literary psychoanalysis makes it possible to define the underlying mechanisms of the author's modeling of the ethical and pedagogical concept. The parodic and farcical depiction of the Sophist philosophers' new pedagogical ideas can be interpreted as a projected danger of transition from an authoritarian method of education, which provides psychological stability and clarity, to more liberal and unstructured methods, which may lead to psychological crises. The image of Socrates as a dangerous sophist who corrupts the youth and denies the traditional gods represents the Athenians' collective fear regarding the destruction of conventional moral norms, the displacement of parental authority, the change of the value system, and the emergence of a new intellectual power instead of the traditional one. Through the prism of psychoanalytical concepts, the ideological confrontation between Right and Wrong is examined, which embodied the conflict between unconscious desires and social norms. The old generation symbolizes stability and moral principles while new ideas, represented by the image of Socrates, promise more freedom, but at the same time are destructive and threaten the moral foundations of society. The psychoanalytical semantics are also present in the images of new deities – the Clouds, which appear as the personification of the irrational, chaotic, feminine principle that comes into conflict with the patriarchal, logic-centered structure of thinking. The psychoanalytical analysis of «The Clouds» reveals Aristophanes' deep understanding of conflicts related to morality and ethics in education. Through his criticism of new pedagogical ideas, he shows the psychological risks that arise when traditional moral norms are violated.

Постановка проблеми. Давньогрецька сміхова культура, зокрема комедійна спадщина Арістофана, є невичерпним смислотворчим джерелом для представників літературознавства, культурології, театрознавства, антропології, філософії. Творчість «батька комедії» є об'єктом осмислення у контексті різноманітних методологічних під-

ходів і практик інтерпретації. Численні наукові розвідки присвячено світоглядним і суспільно-історичним передумовам творчості Арістофана, ідейному спрямуванню його комедій, особливостям проблематики, характерів, засобам комічного, стилістиці та поетиці творів [Papageorgiou, 2004; Larson, 2014]. Комедія «Хмари», постав-

лена 423 р. до н. е., чи не найбільше привертає увагу дослідників, оскільки має актуальну в усі часи проблематику – виховання й освіти молоді. Найчастіше предметом розгляду науковців стає аристофанівський комізм у зображенні софістики і пародійне висвітлення постаті філософа Сократа [Адо, 2014; Moore, 2015; Еліан, 2020]. Не менше уваги приділяється світоглядному конфлікту, що лежить в основі сюжету, – зіткненню патріархально-полісної моралі і релігійної традиції з ідеалами демократії доби Перікла [Kastely, 1997; Bromberg, 2012].

Комедія «Хмари» постає у різних прочитаннях, однак досі не ставала предметом розгляду з використанням інструментарію психоаналізу. На нашу думку, цей підхід є досить плідним у розумінні способів вираження аристофанівських ідей, зокрема етико-педагогічних.

Мета даної розвідки – установлення психоаналітичних моделей, що лежать в основі вираження аристофанівської концепції освіти і виховання в комедії «Хмари». Досягнення мети передбачає вирішення таких **завдань**: проаналізувати морально-виховні уявлення доби Перікла, що відображені в комедії Аристофана «Хмари», визначити їхню роль у формуванні етико-педагогічного дискурсу твору; ідентифікувати психоаналітичні моделі та механізми, що актуалізуються у взаємодії персонажів та в розвитку конфліктів, пов'язаних з освітою і вихованням; дослідити особливості репрезентації аристофанівської концепції виховання через призму психоаналітичних підходів (зокрема, механізмів сублімації, перенесення, проєкції, конфлікту поколінь, едіпальності тощо).

Об'єктом дослідження є загальна система морально-виховних уявлень античності, що виявляється у структурі, конфліктах, персонажах та художніх прийомах твору; **предметом** безпосереднього аналізу – психоаналітичні моделі та механізми, які зумовлюють специфіку вираження аристофанівської концепції освіти й виховання у «Хмарах».

Виклад основного матеріалу дослідження. Психоаналітична критика використовує низку категорій фрейдівського аналітичного методу. Зокрема, сублімація – трансформування витіснених бажань; перенесення – перенаправлення ворожості на постать іншого; проєкція – невизнання негативного уявлення про себе як про частину себе. Як стверджує П. Баррі, «фрейдівська інтерпретація завжди становила значний інтерес для літературних критиків переважно тому, що несвідоме не може говорити прямо, експліцитно, а робить це через образи, символи, емблеми й метафори» [Баррі, 2008, с. 122]. Літературознавчий психоаналіз, таким чином, уможливорює вияв-

лення законів творчого процесу, теоретизацію психологічного впливу літератури на читача.

Ідейну основу конфлікту «Хмар» становлять взаємини батька і сина як представників різних поколінь, носіїв протилежних ціннісних і світоглядних орієнтирів. Суть окресленого протиріччя в тому, що старовинні чесноти предків і патріотичні переконання колись єдиного афінського полісу, втілені у постаті батька Стрепсіада, тепер не відповідали прогресивним поглядам молодого покоління, що не бажало наслідувати патріархальні традиції старших. Аристофан робить предметом критики і висміювання нову софістичну філософію, виступає ворогом нової системи виховання й освіти юнацтва.

Конфлікт батька і сина – традиційний аспект психоаналітичної критики, крізь призму якого пояснюються механізми формування людської психіки. Виявом цього конфлікту є Едіпів комплекс. Сутність його – у прихованому прагненні сина подолати владу батька, змістити його як суперника (здійснити символічне «вбивство батька»). Останнє породжує відчуття провини перед батьком. Через глибинну едіпальність З. Фрейд розкриває не лише роботу психіки індивідуума, а й висвітлює виникнення культури, релігії, художньої творчості, моралі. На думку Н. Зборовської, «Едіпів комплекс може бути представлений як психоаналітичний код для розуміння розвитку індивіда; ... як психоаналітичний код для пояснення духовності, феномену творчої особистості і культури загалом» [Зборовська, 2003, с. 38].

Аристофанівські персонажі, батько Стрепсіад і син Фідіппід, – суперники, оскільки є представниками протилежних ціннісних позицій і моральних кодексів. Вони змагаються за утвердження своєї правоти і, з рештою, за володарювання і домінування в родині й ширше – за авторитет у суспільстві. Уже у пролозі комедії актуалізується напружене протистояння-суперництво батька і сина. Лейтмотив прологу – батьківське розчарування, невдоволення поведінкою і способом життя сина. Зауважимо, що загострення цього конфлікту розпочинається з розгортання мотиву сну і сновидіння. Сон у психоаналізі – важливий механізм трансформації справжніх подій і бажань. Уві сні відбувається трансляція неусвідомлених ідей у конкретні образи. Замасковані фантазії-бажання формують зміст сновидіння, а підсвідомі імпульси, що знаходять своє задоволення у цих замаскованих формах, є латентним, прихованим змістом.

У пролозі «Хмар» Аристофан удається до мотиву раптового пробудження Стрепсіада, переходу його від стану спокою до емоційного збудження. Роздуми батька про сина розпочи-

наються на межі сну і реальності: «Стрепсіад і Фідіппід удосвіта дрімають на ганку Стрепсіадового дому. Стрепсіад прокидається. Стрепсіад: Ой-ой, ой-ой! / О Зевсе-царю, що за ночі стали в нас! / Без краю ніч! Коли ж то вже розвидниться? / Давно я чув, як проспівали півні десь. / Раби хропуть. ... (Показуючи на сина, що спить поруч). А цей моторний парубок без просипу / Вилежує тут нічку...» [Арістофан, 1980, с. 85]. Батькове безсоння, сповнене тривоги і важких переживань, протиставлене синовому спокійному сну. Тут бере початок сюжетний антагонізм, котрий у подальшому переросте у серйозний конфлікт. «Гризуть мене / Витрати всякі, ясла та борги мої. / А все через синочка...» [Арістофан, 1980, с. 85]. Причина батьківського невдоволення – синове захоплення кінними перегонами, що тлумачиться як найгірше з можливих нещасть: «Чубом вихрячи, / Гасає верхи, править колісницею, / Лиш кіньми й снить» [Арістофан, 1980, с. 85]. Фідіппід, судячи з батькових реплік, продовжує бачити сновидіння: «Фідіппід (крізь сон) Не химеруй, Філоне! Навпростець прямуй! / Стрепсіад Ну, от оте нещастя, що загубить нас! / Йому й у снах лиш гони все ввижаються» [Арістофан, 1980, с. 86]. «Фідіппід (крізь сон) Остигнуть дай і в стайню зажені коня» [Арістофан, 1980, с. 86]. Сон у фрейдистській теорії – явище багатозначне і часто ключове у процесі породження смислів. Образ коня сповнений глибинної символічної семантики і можливості психоаналітичного тлумачення.

У класичному психоаналізі З. Фрейда кінь символізує лібідо, тобто сексуальну енергію або несвідомий потяг до життя. Інстинктивні імпульси, особливо агресивні чи сексуальні, які людина намагається контролювати за допомогою розуму (Его). В описаному Фрейдом випадку п'ятирічного хлопчика Ганса страх перед конем символізував страх перед батьком і був проявом Едіпового комплексу: «Кінь у сновидіннях і фобіях Ганса репрезентував фігуру батька, великого і небезпечного» [Фрейд, 1998, с. 217]. Юнгівська інтерпретація заснована на розумінні коня як архетипного образу: він символізує життєву енергію, інстинкт, підсвідоме або тваринну частину людської психіки. У сновидіннях кінь може виступати провідником у несвідоме, символом переходу або трансформації (наприклад, подібно до коня, що несе героя у подорож). Білий кінь – духовна чистота, піднесення; чорний кінь – тіньовий бік особистості, пригнічені бажання. «Кінь може означати волю, силу, пристрасть, свободу – усе, що виходить за межі контролю раціонального «Я». Якщо кінь дикий або некерований – це може вказувати на внутрішній конфлікт між свідомими намірами та несвідомими потягами. Якщо, навпаки, кінь слухняний, сильний, гармонійний –

це знак узгодження інстинктів і свідомості» [Юнг, 2018, с. 186].

Зауважимо, що конфлікт, намічений у пролозі комедії «Хмари», надалі ускладнюється введенням мотиву ворожості батька до матері, адже винуватицею морального розбещення сина Стрепсіад вважає свою дружину. Утворюється певний родинний трикутник, у якому батько і мати є суперниками у методах виховання, а отже, й у силі впливу на сина. Актуалізується мотив відвертої ворожості чоловіка до дружини, адже Стрепсіад вважає помилкою свій шлюб із представницею міського соціального середовища: «Бодай би навіть сваха та загинула, / Що шлюб з твоею матір'ю нараяла» [Арістофан, 1980, с. 86]. Далі пояснюються причини чоловікового невдоволення. Головний аргумент Стрепсіада: «Розкішне в мене на селі життя було – / Я безтурботним лежнем на дозвіллі жив, / Серед овець, олив і медоносних бджіл. / Сам селянин, побрався я з небогою / Мегакла, мов сама Кесіра гордою, / Заможною, значною городянкою» [Арістофан, 1980, с. 86–87]. Зауважимо, що традиційно сільський спосіб життя характеризується такими ознаками, як простота існування, поміркованість, близькість до природи, відданість хліборобській праці. У системі цінностей городянина, навпаки, схильність до надмірностей, розваг, розбещеність, лінощі, жадоба до влади, матеріальних цінностей тощо. Таке протистояння так само може бути інтерпретоване в психоаналітичному аспекті, особливо якщо звернутися до ідей З. Фрейда про родинні стосунки, Батько (Стрепсіад), син (Фідіппід) і мати – це класична едіпова тріада, у якій між батьком і сином розгортається боротьба за владу та моральну перевагу, а мати стає символічним об'єктом бажання – носієм витонченої культури і аристократичних звичок, які Стрепсіад зневажає.

Психоаналітично це можна трактувати як перенесення батьківської агресії на матір, адже саме вона, на думку героя, «зіпсувала» сина – тобто зробила його чужим, віддаленим від батька і традиційних поведінкових норм. Таким чином, звинувачення дружини – проєкція страху Стрепсіада втратити владу у сім'ї. Батько не усвідомлює власної відповідальності за виховання сина, тому витісняє почуття провини, звинувачуючи матір. Це класичний механізм проєкції: він переносить власну слабкість (нездатність виховати Фідіппіда) на іншого. Така проєкція слугує психологічним захистом, що дає змогу зберегти образ себе як простого, чесного селянина, тоді як винною стає розбещена жінка з вищого кола.

Зауважимо, що мати Фідіппіда у «Хмарах» не є активною героїнею, але у свідомості Стрепсіада вона набуває архетипного значення джерела розбещення, тобто жіночого начала, що загро-

жує патріархальному порядку. У фрейдівській термінології це пов'язано зі страхом перед жіночим вторгненням, що руйнує чоловічу ієрархію. Фідіппід, який надалі під впливом Сократа і софістів починає сперечатися з батьком і навіть б'є його, може розглядатися як реалізація несвідомого бунту проти батьківської влади, тобто реалізується фаза едіпового конфлікту, коли син прагне утвердити власне «Я» шляхом заперечення авторитету батька. Це також і символ культурного конфлікту старого аграрного світу (традиційного батька) проти нової софістичної освіти, що уособлює розум, нову риторику, міські цінності.

У психоаналітичній парадигмі батько Стрепсіад виступає як Суперого, син – як Ід. За З. Фрейдом, Ід (або «Воно») – це примітивний, несвідомий компонент особистості, який містить інстинктивні потяги, імпульси та сексуальну енергію, що діє на основі принципу задоволення і прагне негайного задоволення потреб без урахування реальності чи моралі. Ід є джерелом психічної енергії для всіх бажань і мотивації, але його неможливо задовольнити в природній формі через соціальні обмеження, тому воно взаємодіє з Его (Я) та Суперого (Над-Я). Стрепсіад уособлює застарілу, але все ще панівну мораль (Суперого). Фідіппід символізує Ід – несвідомі бажання, що вивільняються через нову філософію, яка розмиває моральні межі. Софістика ж стає засобом, який дозволяє Ід подолати Суперого, легалізуючи потаємні імпульси. Стрепсіад намагається змусити сина навчитися софістичних хитрощів, щоб уникнути боргів. Урешті-решт, Фідіппід, навчившись суперечити традиційній моралі, починає бити батька й виправдовує це логікою. Цей конфлікт є ілюстрацією Едіпового комплексу у класичному фрейдівському сенсі: син бореться із символом авторитету, намагаючись зайняти його місце. Але замість прямої боротьби за матір тут бачимо боротьбу за владу, мову й мораль, тобто за символічний порядок.

Однією з проблем сучасності, що потребує вирішення, Арістофан уважав проблему виховання молодого покоління в умовах періклівської демократії. У «Хмарах» увага автора прикута до системи освіти в умовах демократичного ладу, осмислюються релігійні реформи і вчення софістів як світоглядна основа доби Перікла. Учення софістів відповідало ідеологічним потребам часу. Софісти, або «вчителі мудрості», вважаються засновниками європейської гуманістичної філософії, оскільки вони сприяли трансформації традиційної міфологічної свідомості в бік людини і природи. Про суспільне значення і визнання софістики ідеологічною базою демократії свідчить факт особистої належності філософа Протагора до кола Перікла. Софісти утверджували значення

риторики, що було зумовлено політичною необхідністю укріплення демократії.

Один з основних педагогічних мотивів у «Хмарах» – це вибір між традиційним вихованням, яке дає чіткі моральні орієнтири, і більш модерними підходами, котрі прагнуть порушити ці норми. Вибір цього типу освіти може бути трактований як прояв вищих та нижчих психологічних процесів: наявність глибинних, часто несвідомих страхів і бажань, що є в основі педагогічного вибору. Арістофан дає оцінку нової системи освіти і виховання, критикує софістику як безбожну науку, що суперечить традиційній патріархальній релігії. Драматург сприймав софістику як засіб маніпуляції свідомістю і поведінкою людини, у цьому й полягала сутність демократичних реформ у релігійній сфері. Арістофан створює образ Сократа як небезпечного софіста, що «розбещує молодь» і заперечує традиційних богів. У психоаналітичній інтерпретації це можна сприймати як проєкцію колективного страху афінян перед руйнуванням звичних моральних норм і символічне витіснення батьківського авторитету; зміною системи цінностей (страх кастрації – втрата «батька-полісу»); появою нової, інтелектуальної влади замість традиційної. Таким чином, Сократ у комедії – це символ витісненого «іншого», який загрожує стабільності суспільного «Я». Постать Сократа також може бути інтерпретована як символічна фігура «батька» і об'єкт підсвідомого бажання. Якщо застосувати фрейдівську модель, то конфлікт між традиційними афінянами і Сократом можна розглядати як зіткнення між Над-Я (суспільна мораль) і Воно (бажання руйнування табу).

Сократ – уособлення несвідомого потягу до сумніву, до руйнування старих ідей. Арістофан через висміювання прагне нейтралізувати цю загрозу, висміяти батька, щоб приборкати страх перед ним. У цьому контексті сміх – це захисний механізм психіки (за Фрейдом, гумор часто знімає напруження, пов'язане з витісненими страхами). У юнгіанській інтерпретації Сократ – архетип мудреця, який з'являється, коли суспільство перебуває у кризі цінностей. Проте в комедії Арістофана цей мудрець показаний як карикатурна «тінь» – темний бік афінської душі, яку суспільство не хоче визнавати. Таким чином, висміювання – це спосіб витіснення архетипу, спроба зберегти психологічну рівновагу полісу. Згідно з ідеями Фрейда, комедія Арістофана – приклад того, як сміх дає змогу виразити заборонені бажання: глузування з філософа дає змогу публіці безкарно критикувати інтелектуальну еліту. Глядачі відчують емоційне полегшення, переживаючи сміховий катарсис у пародійно-травестійних епізодах перебування Стрепсіада в думальні Сократа.

Арістофан високо цінує і звеличує демократію минулого, яка колись відбила навалу персів, відбудувала наново Афіни, заклала основу їхньої політичної й культурної могутності, об'єднала всі прогресивні сили тодішнього еллінського світу. Вона вміла виховувати молодь за правилами суворої моралі і чесності. Головний агон у комедії «Хмари» – це суперечка Правого й Неправого (Правди і Кривди). Правий, звертаючись до юнака, кличе його на той шлях, на якому виростало колись плем'я героїв. Якщо ти підеш за мною, каже Правий, то «І, здоровий, квітучий, міцний, ти свій час / у гімнасіях будеш проводити, / А не в дотехах пишних, як люблять тепер, / на міському вправлятися майдані, / Чи у позах крутійських, нікчемних, дрібних / по судах цілоденно тягаться. / Ти в гаях Академії, в тиші олів / плодови-тих гулятимеш скромно / Із розумним ровесником, в світлих вінках / з очеретяних білих листочків. / Аромати дзвіночків вчуватимеш там / і тополі сріблястої шелест, / На дозвіллі радіючи в час весняний, / коли ясен з платаном шепоче. / Як моїх ти послушаєш добрих порад / І всією душею приста-неш на них, / будеш завжди міцний, / Будуть груди могутні, обличчя ясне, / Плечі сильні, кремезні...» [Арістофан, 1980, с. 135]. Але це мрія, якій уже не відповідає дійсність часів Арістофана. У педагогіці, як і у філософії його часу, головне місце посіли софісти, які проповідували відносність усякої моралі, як і всякого пізнання. Це протистояння можна розглядати через призму психоаналітичних концепцій, зокрема теорії конфлікту між несвідомими бажаннями і соціальними нормами. Старе покоління символізує стабільність і моральні принципи, а нові ідеї, представлені в образі Сократа, обіцяють більше свободи, але водночас є деструктивними і загрожують моральним основам суспільства.

Правий розповідає про суворість колишнього виховання, що сформувало воїнів Марафону. Заперечуючи Правому, Неправий говорить, що ніде і ніколи моральна чистота не приносила користі. Нехай Фідіппід подумає про невідгідність скромності; вона позбавляє нас усіх задовольнень: жінок, ігор, святкувань, вина і веселощів. Якщо, приміром, юнак вступив у зв'язок із чужою дружиною і був викритий, він загине, якщо не зуміє захистити себе. Інша справа, якщо він буде слідувати настановам Неправого: він буде переконувати чоловіка, що ніскільки не винний, він звалить провину на Зевса, скаже, що і Зевс піддається любові до жінок, а чи може смертний бути сильнішим за бога?

Від теоретичних запитань сатира переходить у сферу практичної моралі. Правий вихваляє старе суворе виховання і його благі результати для фізичного та морального здоров'я громадян.

Неправий захищає свободу прагнень хтивості. Кривда перемагає. Освічений Арістофан при цьому не є ворогом науки. У софістиці його лякає відрив від полісної етики, адже нове виховання не закладає основ для громадських доблестей. Як зазначає І. Тронський, «вибір Сократа за представника нових течій не був художньою помилкою. Якими б великими не були розходження між Сократом і софістами в низці питань, його об'єднувало з ними критичне ставлення до традиційної моралі поліса, яку Арістофан захищає у своїй комедії» [Тронський, 1954, с. 199].

Арістофан демонструє неприйняття нових педагогічних ідей, які пропонує Сократ, і через фарсове й травестійне зображення критикує їх небезпеку. Вона полягає у тому, що ці методи порушують етичні принципи та знищують моральні основи суспільства. Кульмінаційним вираженням цього є епізод логічного обґрунтування побиття батька. Психоаналітично це можна трактувати як перехід від авторитарного способу виховання, що забезпечує психологічну стабільність і ясність, до більш вільних і неструктурованих методів, які можуть призвести до психологічних криз. Сократ і його школа – образ витісненого несвідомого. Філософ не випадково гротескно висить у повітрі, підвішений до стелі у кошику, він при цьому втілює відрив від матеріального світу, занурення в абстрактне мислення – тобто символ несвідомого, яке відривається від тілесного, повсякденного, соціального. Сократівська школа-думальня – це місце витіснення, де реальність підмінюється абсурдними логічними трюками, такими як вимірювання довжини стрибка блохи, дослідження властивостей комариного гузна тощо.

Не меншого символічного значення набувають у комедії образи нових божеств, пропагованих Сократом і софістами. Хмари – це божества нової релігії, які приймають різні форми. У психоаналітичному ключі їх можна трактувати як проєкцію підсвідомості персонажів – мінливих, непостійних і оманливих. Вони постають як уособлення ірраціонального, хаотичного, жіночого начала, що вступає у конфлікт із патріархальною, логіко-центричною структурою.

Висновки і перспективи подальших розробок у даному напрямі. Отже, з погляду психоаналізу комедія Арістофана «Хмари» може бути інтерпретована як фіксація витіснення традиційних цінностей та конфлікту між поколіннями, де авторитетна фігура батька втрачає свою силу, а індивід роздвоюється між свідомою мораллю і підсвідомими бажаннями. Комедія побудована на численних механізмах захисту, зокрема зміщення, коли індивідуальні й суспільні проблеми (борги, лінощі, складні родинні взаємини, занепад моралі) переносяться на провину

софістів, і проєкція, адже Стрепсіад звинувачує інших у бажанні обдурювати, хоча ініціатором навчання софістичній псевдомудрості є він сам. Таким чином, актуалізується мотив підсвідомої боротьби Стрепсіада-батька за владу та ідентичність. Він проєктує власні страхи й невдачі на тих, хто втілює загрозу патріархальній стабільності. Цей мотив перегукується з архетипними структурами Едіпового конфлікту, що Фройд уважав основою формування людської психіки. Висміювання філософа Сократа у «Хмарах» можна тлумачити як колективну захисну реакцію афінського суспільства на загрозу нових ідей. Символічне знищення архетипу мудреця через сміх стає формою сублімації страхів і конфліктів. У цілому психоаналітичний аналіз «Хмар» виявляє глибоке розуміння Арістофаном конфліктів, що стосуються моральності та етики в освіті. Через критику нових педагогічних ідей він показує психологічні ризики, які виникають за порушення традиційних моральних норм. Цей конфлікт, виражений через гумор, сатиру і фарсово-травестійні прийоми, є важливим елементом психоаналітичного підходу до розуміння етико-педагогічних поглядів Арістофана.

Перспективою подальшого дослідження даної теми може бути актуалізація арістофанівських педагогічних моделей у контексті сучасних дебатів про освіту, мораль і соціалізацію крізь призму психоаналітичної теорії.

ЛІТЕРАТУРА

- Адо П. Постать Сократа. *Адо П. Що таке антична філософія* / переклад С. Йосипенко. Київ : Культурна асоціація «Новий Акрополь», 2014. С. 32–53. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Ado_Pier/Scho_take_antychna_filosofia7/
- Арістофан. *Хмари. Комедії* / пер. зі старогр. Б. Тена. Київ : Дніпро, 1980. С. 83–159.
- Барі П. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія / пер. з англ. О. Погинайко. Київ : Смолоскип, 2008. 360 с.
- Еліан К. Про Сократа, висміяного в комедії Арістофана. *Строки історії* / пер. з давньогр. Д. Коваль. Львів : Апріорі, 2020. С. 46–48.
- Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературознавство : посібник. Київ : Академвидав, 2003. 392 с.
- Тронський І. М. Історія античної літератури. Київ : Радянська школа, 1954. 584 с.
- Фройд З. Вступ до психоаналізу / пер. з нім. П. Тарашук. Київ : Основи, 1998. 709 с.
- Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме. Київ : Астролія, 2018. 608 с.
- Bromberg J. A. Academic disciplines in Aristophanes' *Clouds*. *The Classical Quarterly*. 2012. № 62.1. P. 81–91.
- Kastely J. L. «The Clouds»: Aristophanic Comedy and Democratic Education. *Rhetoric Society Quarterly*. 1997. № 27.4. P. 25–46.
- Larson S. W. Rhetorical Ethics in the Comedy of Aristophanes. Minnesota, 2014. 211 p.
- Moore C. Socrates and self-knowledge in Aristophanes' «Clouds». *The Classical Quarterly*. 2015. № 65.2. P. 534–551.
- Papageorgiou N. Prodicus and the Agon of the Logoi in Aristophanes' «Clouds». *Quaderni Urbini di Cultura Classica*. 2004. № 78.3. P. 61–69.
- Raymond K. The Relevance of Aristophanes A New Look at «Clouds». *Greece & Rome*. 1988. Vol. 35, № 1. P. 23–28.

REFERENCES

- Ado, P. (2014). Postat Sokrata [The figure of Socrates]. Ado P. Scho take antychna filosofia [What is ancient philosophy] / trans. by S. Yosypenko. Kyiv : Cultural Association «Novyi Akropol», 32–53.
- Aristophanes. (1980). Khmary [The clouds]. Aristophanes. Komedii [Comedies] / trans. from Ancient Greek by B. Tena. Kyiv : Dnipro, 83–159.
- Bari, P. (2008). Vstup do teorii: literaturoznavstvo ta kulturologiia [Introduction to theory: Literary studies and cultural studies] / trans. from English by O. Pokhinaiko. Kyiv : Smoloskyp, 360 p.
- Elian, K. (2020). Pro Sokrata vysmiyanoho v komedii Aristofana [On Socrates mocked in Aristophanes' comedy]. Strokati istorii [Colourful stories] / trans. from Ancient Greek by Dzvinky Koval. Lviv: Apriori, 46–48.
- Zborovska, N. V. (2003). Psykhoanaliz i literaturoznavstvo [Psychoanalysis and literary studies]. Kyiv : Akademvydav, 392 p.
- Tronskyi, I. M. (1954). Istoriia antychnoii literatury [History of ancient literature]. Kyiv : Radianska shkola, 584 p.
- Freud, S. (1998). Vstup do psykhoanalizu [Introduction to psychoanalysis] / trans. from German by P. Tarashchuk. Kyiv : Osnovy, 709 p.
- Jung, C. G. (2018). Arkhetypy i kolektyvne nesvidome [Archetypes and the collective

- unconscious]. Kyiv : Astroliabia, 608 p.
9. Bromberg, J.A. (2012). Academic disciplines in Aristophanes' Clouds. *The Classical Quarterly*, 62.1, 81–91.
 10. Kastely, J. L. (1997). «The Clouds»: Aristophanic Comedy and Democratic Education. *Rhetoric Society Quarterly*, 27. 4, 25–46.
 11. Larson, S. W. (2014). Rhetorical Ethics in the Comedy of Aristophanes. Minnesota, 211 p.
 12. Moore, C. (2015). Socrates and self-knowledge in Aristophanes' «Clouds». *The Classical Quarterly*, 65.2, 534–551.
 13. Papageorgiou, N. (2004). Prodicus and the Agon of the Logoi in Aristophanes' «Clouds». *Quaderni Urbinati di Cultura Classica*, 78.3, 61–69.
 14. Raymond, K. (1988). The Relevance of Aristophanes A New Look at «Clouds». *Greece & Rome*, 35(1), 23–28.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 13.11.2025

Дата публікації: 30.12.2025